

ALEKSANDRA FABER

ŽIVOT VELEBITSKOG STOČARA I NJEGOV ODNOS PREMA SMRTI (Razmatranja uz mirila)

Aleksandra Faber
Vrhovec 83
HR 10000 Zagreb

UDK:393(497.5 Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1995-05-25

Uz kratak geografski opis velebitskog područja, vezan uz antičke izvore, te osvrt na stanovništvo Velebita kroz arheološka razdoblja, prikazane su okolnosti pod kojima su se u tom izoliranom brdskom području usčuvale i razvijale pojedine kulturne manifestacije i običaji, prije svega običaji pokapanja pokojnih.

Mirila, osebujni grobni spomenici koji se nalaze uz planinske putove u Velebitu, istaknuta su mjesta posmrtnih obreda planinskog stanovništva. Na temelju dosadašnjih istraživanja I. Krajača, M. Gavazzija, A. Glavičića, a napose M. Trošelj, autorica je upozorila na neke pogrebne običaje kod Vlaha u planinama sjeverne Grčke, uključivši obred ekshumacije uz naricanja (*miraloja*) koji se u nekim detaljima podudara s pogrebnim obredom na velebitskim mirilima. Te podudarnosti mogle bi se vezati uz utjecaj transhumantnih stočara iz istočnih planinskih regija Balkana, s kojima je autohtono stanovništvo Velebita dijelilo ispašu, a izmjenjivalo ili obogaćivalo, vjerojatno i rodbinskom vezom, svoje običaje i vjerovanja.

U tekstovima antičkih putopisaca i geografa spominje se sjeveroistočna obala Jadrana kao brdovito, šumama obraslo područje koje pripada ilirskim plemenima.¹ Taj se opis vjerojatno odnosio na gornji dio Jadrana, koji je za

¹ F. JACOBY, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I fragm. Berlin, 1923, 337 i 94, 96; Mate SUIĆ, *Istočna Jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*, Rad JAZU, 306, Zagreb, 1955, 154; Radoslav KATIČIĆ, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, 7, Sarajevo, 1970, 71; Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, *Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici (Antički izvori)*, Senjski zbornik, 21, Senj, 1994.

razliku od dalmatinskog priobalja mnogo markantniji, pogotovo uz dugački potez Velebita čiji se strmi obronci ruše izravno u more. Barem tako nekako doživljavamo krajolik promatran s morske strane, a takva su ga doživljavali i najraniji pomorci iz čijih su zapažanja stvarani antički itinerari.

Ilirsko pleme Liburni,² koji su zajedno s Japodima još u predrimsko doba dijelili prostranstva Velebita (*Albion oros* kod Strabona),³ zadavali su rimskim pomorcima stalne neprilike pljačkajući brodove te su upravo po toj tada vrlo opasnoj gusarskoj djelatnosti i zabilježeni u rimskoj povijesti.⁴ No gusarstvo nije bilo isključiv oblik preživljavanja stanovništva u tom dijelu našeg priobalja. U novijim arheološkim istraživanjima koja je unatrag deset godina i više organizirao Gradski muzej Senj s prof. Antom Glavičićem na čelu,⁵ dolazi na vidjelo vrlo rano naseljavanje i iskorištavanje velebitskih visoravni za potrebe ispaše, ali i poljoprivrede, barem one za potrebe sezonskog boravka u planini, kao što smo imali prilike uočiti u tijeku arheoloških iskopavanja na Velikom Rujnu.⁶

Ovdje, na visini od preko 950 metara nadmorske visine ustanovljeno je prostrano prethistorijsko naselje na Gradini, okruženo pravilno oblikovanim parcelama obradiva tla, koje su po svoj prilici bile obrađivane već u kasno

² Mate SUIĆ, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, Radovi Instituta za historijske nauke, 2, Zadar, 273; Šime BATOVIĆ, *Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburner*, *Archeologica Jugoslavica*, 6, Beograd, 1965, 549; Šime BATOVIĆ, *Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali*, *Vjesnik za arheol. i hist. dalm.*, 58, Split, 1973; Miroslav GLAVIČIĆ, *Željeznodobna i antička naselja podno Velebita*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 31, Zadar, 1993.

³ Antun MAYER, *Die Sprache der Illyrier*, Wien, 1957, s.v. *Albion oros*; STRABON IV, 6, 1; Ptol. II, 14, 1 spominje albanon oros.

⁴ Mate SUIĆ, *Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici*, Povijest grada Nina, Zadar, 1969, 62; M. SUIĆ, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, pass.; Marin ZANINOVIĆ, *Liburnia militaris*, *Opuscula archaeologica*, 13, Zagreb, 1988, 43-60, uz posebno bogate izvore i literaturu koja se odnosi na Liburne i njihov teritorij; Miroslav GLAVIČIĆ, *Značenje Senije tijekom antike*, Senjski zbornik, 21, Senj, 1994, 44.

⁵ Intenzivna istraživanja arheološke topografije Velebita organizirana su u razdoblju od 1983. do 1989. u suradnji s Arheološkim institutom Sveučilišta u Zagrebu. U ime Instituta istraživanja je vodila autorica ovoga rada s ekipama studenata arheologije i arhitekture.

⁶ Ante GLAVIČIĆ, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice VI*, Senjski zbornik, 10-11, Senj, 1984, 7 (posebno s obzirom na željeznodobne nalaze na Libinju); Ante GLAVIČIĆ, *Izveštaj III. naučne ekskurzije u sjeverni i srednji Velebit*, Senjski zbornik, Senj, 1967-1968, 392; Aleksandra FABER, *Ekonomsko značenje putova oko Paklenice u prapovijesti, antici i srednjem vijeku*, Paklenički zbornik, 1, Starigrad-Paklenica, 1994, 257; M. GLAVIČIĆ, *Željeznodobna i antička naselja podno Velebita*, gdje se nalazi i opširna literatura; Miroslav GLAVIČIĆ, *Pregled prapovijesnih nalazišta na primorskom obronku Velebita*, Paklenički zbornik, 1, Starigrad-Paklenica, 1994, 215.

brončano doba, kojemu pripada i samo naselje.⁷ Poljoprivreda se na ovoj visoravni vjerojatno i uz povremene prekide njegovala sve do prošloga rata. Sličnu situaciju ustanovio je Ante Glavičić i na Libinju s gradinom i pripadajućim grobovima iz željeznog doba.⁸

Arheološki nalazi iz Vaganačke pećine, koju su istraživali arheolozi Aleksandar Durman i Stašo Forenbacher te Pavle Vranjican, upućuju na kontinuitet uporabe te špilje u svim arheološkim razdobljima, što za povremeni što za stalni boravak u njoj.⁹ Taj isti lokalitet sa svojim nalazima upućuje, kao i Cerovačka špilja kod Gračaca,¹⁰ na bogatu razmjenu predmeta materijalne kulture, a zajedno s time vjerojatno i poljoprivrednih proizvoda, poglavito žita te mesa, sira vune i mirotija. U toj je razmjeni dobara sol imala posebno značenje. Kao prijeko potrebno sredstvo za okupljanje stada¹¹ te kao vrlo traženi začim i konzervans u domaćinstvu sol se tovarila u velikim količinama preko brda u zaleđe, a na tom transportu izbjegavali su se uhodani tranzitni putovi preko nižih prijevoja koji su već u antičko doba bili opskrbljeni dobrim cestama, a i carinskim postajama.¹² Konačno je i blizina izvorišta soli bila značajna za trasiranje najkraćih putova do tržišnih središta u zaleđu, a to je s obzirom na otok Pag, kao najpovoljnije područje za proizvodnju soli, ipak bio priobalni dio između Karlobaga i Starigrada. Putovi koji odavde prelaze preko planine, pogotovo na relaciji između Tribanja i Rovanjske, povezuju relativno gustu mrežu zaselaka i planinskih stanova, a stječu se upravo na Velikom Rujnu i

⁷ Aleksandra FABER, *Tragovi poljoprivrednih djelatnosti u prethistorijsko i antičko doba na zračnim snimkama tla Hrvatske*, Bilten Savjeta za daljinska istraživanja i fotointerpretaciju JAZU u Zagrebu, 5, Zagreb, 1984. 24, A. FABER, *Ekonomsko značenje putova oko Paklenice*, 257.

⁸ A. GLAVIČIĆ, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice VI*, 7.

⁹ Stašo FORENBACHER - Pavle VRANJICAN, *Vaganačka pećina*, Opuscula Archaeologica, 10, Zagreb, 1985, 1; Zdenko BRUSIĆ, *Vaganačka pećina, Presjek prapovijesnog života na prostoru južnog Velebita*, Paklenički zbornik, 1, Starigrad-Paklenica, 1994, 209.

¹⁰ Mirko MALEZ, *Cerovačke pećine*, Speleološko društvo Hrvatske, 1, Zagreb, 1965, 1; Mirko MALEZ, *Tragovi paleolitika u Lici i susjednim oblastima*, Arheološka problematika Like, izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1, Split, 1975, 9; Ružica DRECHSLER BIŽIĆ, *Područje Like od ranog brončanog doba do dolaska Rimljana*, Arheološka problematika Like, izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1, Split, 1974.

¹¹ T. VINŠČAK, *Kuda idu "Hrvatski nomadi"*, Studia ethnologica, 1, Zagreb, 1989, 87; O značenju soli iz izvora M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici*, 32.

¹² O antičkim naseljima i cestama uz obronke Velebita usporedi: Marin ZANINOVIĆ, *Antička naselja ispod Velebita*, Senjski zbornik, 8, Senj, 1980, 187; Marin ZANINOVIĆ, *Naselje i teritorij u antici Hrvatskog primorja*, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 13, Zagreb, 1989, 9; Ante GLAVIČIĆ, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice III*, Senjski zbornik, 4, Senj, 1970, 48; M. GLAVIČIĆ, *Željeznodobna i antička naselja podno Velebita*, 104; A. FABER, *Ekonomsko značenje putova oko Paklenice...*, 255-258.

Libinju,¹³ na dva značajna visokogorska lokaliteta s potvrđenom tradicijom boravka stočara u tijeku više od dva milenija.

Putovima od mora do vrhova planine kretali su se stočari u doba suša i nestašice hrane ili pak u vremenima ratnih opasnosti i pljačke stada. Briga za osiguranjem blaga kod stočara jača je od brige za vlastitu obitelj, koju preuzimaju žene u odsutnosti očeva. U stadu je naime osigurana egzistencija i napredak, a toga su bila svjesna i mala djeca, pomažući roditeljima u svim poslovima kojima su bila dorasla.¹⁴ Ovisnost o prirodi, suncu, kiši i uzrastu stada dala je stočarskom stanovništvu Velebita posebno obilježje, prepoznatljivo i izvan planinskog prostora. To najsazetije prikazuje J. Poljak sa svega nekoliko riječi: "Ta Velebit, koji ima svoju floru i faunu stvara i svoje ljude od nepametara, tako da moraju biljeg svojega podrijetla ponijeti u koju god stranu svijeta pošli. Pa ne samo to: on podaje i novodošlim naseljenicima za kratko vrijeme ono nešto posebno, a već je slijedeći naraštaj sasvim njegov."¹⁵

Te Poljakove riječi najdublje ocrtavaju silu planinske prirode, koja okreće i preodgaja čovjeka bez obzira na njegovo etničko podrijetlo. U tome i jest poteškoća u odgonetanju etničkih identiteta u planini, gdje su se i plemena i naraštaji prelijevali pod istim ekonomskim i prirodnim uvjetima, podalje od civilizacije i gradskih naselja, čije su ih kulture tek okrznule nekim uvezenim predmetom, nakitom ili oružjem ili nekom informacijom "iz dalekog svijeta". Pisana riječ ovamo nije prodrla te je posve razumljivo da je na primjer antički međašni kamen, odnosno natpis, u stijeni kod Begovače obilježen s puno poštovanja, kao "Pisani kamen".¹⁶ Pa i ratovi koji su tek prohujali planinskim prostorom, nisu mijenjali mentalitet planinskog stočara. Možda je vrijeme Turaka ostavljalo najviše dojmova, koji su se u predaji prenosili naraštajima, uveličavanjem hajduka i njihova junaštva.

U tim je predajama, koje su obogaćene maštom cvale uz večernja bdjenja uz vatru, vjerojatno i tradicija raznih religija ostavljala tragova i utjecaja u

¹³ Ante GLAVIČIĆ, *Nalazi kamenih gomila na Velebitu*, Senjski zbornik, 9, Senj, 1981-82, 35. Te lokacije, potvrđene od prethistorije, ostaju tržišna središta i u srednjem vijeku, pa i kasnije, što se odražuje u izgradnji sakralnih objekata kao sastajališta planinskog stanovništva.

¹⁴ Josip POLJAK, *Planinski vodič po Velebitu*, Zagreb, 1929, 46; M. MARKOVIĆ, *Narodni život i običaji južnih Slavena*, HAZU, knj. 48, Zagreb, 1980. O geografskim uvjetima života tog stanovništva usp. p. 7, posebnu shemu 2 na p. 9.; T. VINŠČAK, *Kuda idu "Hrvatski nomadi"*, 85-91; Dragoslav ANTONIJEVIĆ, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 1982, knj. 16, 34.

¹⁵ J. POLJAK, *Planinski vodič po Velebitu*, 51.

¹⁶ CIL III 15053; O povijesti i o antičkim naseljima u velebitskom priobalju Karl PATSCH, *Die Lika in römischer Zeit*, Schriften der Balkankommision, Antiquarische Abteilung I, Wien 1900.

odgoju djece, koja su tek u dvadesetom stoljeću uz strožu obvezu pohađanja škole probila taj magični obruč tradicije.

Tim kratkim osvrtom na ekonomske i prirodne uvjete života u Velebitu želimo dati jasniju sliku i možda novi pogled na pitanje podrijetla jednog osebujnog pogrebnog obreda velebitskog stanovništva na koji je već 1929. godine upozorio Josip Poljak,¹⁷ zatim Ivan Krajač 1934. godine,¹⁸ Branko Fučić u svom poetskom prikazu pogrebnog obreda velebitskog gorštaka 1958. godine¹⁹ te Ante Rukavina 1979. godine.²⁰

Riječ je o mirilima, spomen-obilježju pogrebnog obreda na našem tlu, koje je topografski prvi obradio Ante Glavičić 1980. godine,²¹ a pojavu velebitskih mirila kao cjelinu obuhvatila je u svojim istraživanjima Mira Trošelj od 1983. do 1995.²² O mirilima u širem kontekstu relacija s ostalim europskim zemljama gdje se ti spomenici javljaju, također kod stočarskog i planinskog stanovništva, pisao je etnolog Milovan Gavazzi u svojoj opširnoj studiji o pogrebnim počivalima 1961. godine.²³

Mirilo je zapravo spomenik nalik na grob. Dva osovljena kamena ili poluobrađene kamene ploče, veća kod glave, manja kod nogu, određuju duljinu groba, dok je međuprostor popločen redom manjih ploča. Ti su "grobovi" poredani uz planinski put na određenim mjestima gdje je počivalo s pokojnikovim tijelom na putu s planine do pripadajuće župne crkve u priobalju, gdje bi umrli trebao biti pokopan. Kako od gore navedenih autora saznajemo,²⁴ tijelo pokojnog nosilo se omotano u ponjavi na drvenim nosilima složenim od kolaca, a u pratnji rodbine i pastira koji su se u planini zatekli.

¹⁷ J. POLJAK, *Planinski vodič po Velebitu*, 208.

¹⁸ I. KRAJAČ, *Mirila*, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, XXIX, sv. 2, Zagreb, 1934, 161.

¹⁹ Branko FUČIĆ, Bulletin JAZU, 6, travanj 1958; Branko FUČIĆ, *Naše planine*, br. 5-6, Zagreb, 1984, 99.

²⁰ Ante RUKAVINA, *Velebitskim stazama*, Izd. Planinskog saveza Hrvatske, Zagreb, 1979, 13. Ante RUKAVINA, *Mirila na Velebitu*, Kana, 1, Zagreb, 1984, 24.

²¹ Ante GLAVIČIĆ, *Mirila i počivala na Velebitu (I)*, Senjski zbornik, 18, Senj, 1989, 204.

²² Mira TROŠELJ, *Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima*, Senjski zbornik, 10-11, Senj, 1983-1984; Mira TROŠELJ, *Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu te Prilog istraživanju velebitskih mirila*, Senjski zbornik, 19, Senj, 1992, 69 i 73; Mira TROŠELJ, *Prilog proučavanju i zaštiti mirila na Velebitu*, Paklenički zbornik, 1, Starigrad-Paklenica, 1995, 262.

²³ M. GAVAZZI, *Totenraststeine*, Schweiz. Archiv für Volkskunde, Band 57, 1961, 37; M. GAVAZZI, *Uz megalitike jugoistočne Evrope*, Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb, 1978, 197.

²⁴ J. POLJAK, *Planinarski vodič po Velebitu*, 208; M. TROŠELJ, *Prilog istraživanju velebitskih mirila*, 71.

Na mjestu odmora koje se negdje znade podudarati i s počivalom za obične terete koje se prenosilo planinom,²⁵ pokojnika se položilo na tlo, na mjestu gdje su se mirila nalazila već od ranije, a po mogućnosti uz mirilo nekoga od predaka. Tako su mirila grupirana po obiteljima, za svaku dob, od male djece do odraslih osoba. Orijentacija je svima ista, s licem okrenuta spram istoka. Pri toj stanci na mirilima izvršen je uobičajen obred. Određena osoba uzela bi štapom mjeru umrloga, da se prema toj mjeri iskopa grob kod crkve²⁶ a pratnja bi oplakivala pokojnog, zatim bi sjeli, pojeli i popili poputbinu te eventualno pričekali svećenika da dođe obaviti crkveni dio obreda. Na velebitskim mirilima tom bi se običaju odazivali pravoslavni svećenici, ali ne i katolički,²⁷ dok je na primjer na mirila u nizini, u okolici Nina, dolazio katolički svećenik,²⁸ i tu obavio jedan dio pogrebnog obreda. Kako su mirila bila locirana već bliže zimskim domaćinstvima spram mora, tu su se čekali i ostali sudionici sprovoda iz okolnih sela, te bi nakon toga svi zajedno otpratili umrloga do groblja kod crkve, gdje je izvršen više formalni dio pogreba.

O grobu kod crkve nije se vodilo mnogo brige, mnogo je veća pozornost posvećena mirilima, tu se pomolilo kod prolaza, tu bi se donosili darovi za sjećanje na rođendan pokojnog, ili uoči blagdana, i to jabuka, kruh ili rasevala grana, ili bi se palile svijeće na obljetnicu smrti ili drugom zgodom. Grob na groblju u stara je vremena bio zanemaren. Često je za ukop na groblju služio jedan te isti grob za čitavu obitelj, a pri ukopu povadili bi kosti prethodno ukopanog i pohranili ih u mrtvačnici ili zakopali na istom mjestu u dublji sloj.²⁹

²⁵ Uz spomenuta počivala, koja se, kako je spomenuto, katkad podudaraju s lokacijom mirila, nailazimo i na tragove prethistorijskih grobova. Na primjer u Ljubotiču kod Starigrada mirila su grupirana u neposrednoj blizini prethistorijskoga tumula, na udaljenosti od svega pedesetak metara, uz put koji je ovuda vodio očito još u prethistorijsko doba. Zanimljiva je konstatacija da je otklon grobne rake u tumulu jednak orijentaciji mirila, koja u uzglavici nose obilježja križa.

²⁶ M. GAVAZZI, *Totenraststeine*, 38. Taj običaj posebno je izražen kod muslimana, koji ponekada mjeru-štap, ostavljaju na grobu. Prema našem je sudu uzimanje mjere pokojnoga jedan posve opravdan postupak, s obzirom na mukotrpan posao oko kopanja grobne jame, ali je simbolično nazočan i u vrijeme ukapanja u grobnice u selo Orešje u Sloveniji (primj. autora).

²⁷ Prema M. TROŠELJ, *Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu*, Senjski zbornik, 19, Senj, 1992, 79.

²⁸ Prema navodu prof. Budislava Surića iz Zadra, u selu Privlake bio je običaj da katolički svećenik ispraćuje pokojnog s obližnjih mirila na Glavici. Oko Privlake živjelo je katoličko stanovništvo orijentirano pretežno na stočarstvo mada je predio oko Privlake vrlo povoljan za poljoprivredu. Može biti da je dio stanovništva vlašškoga podrijetla.

²⁹ M. TROŠELJ, *Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu*, 79. Deponiranje kostiju u zajedničku grobnicu tumači C. N. SEREMETAKIS, *The last Word*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1991, 178, kao čin depersonalizacije umrloga, kao konačni rastanak s

Značenje mirila kao posvećenog mjesta potvrđeno je činjenicom da se domaći na tom mjestu prekriže i pomole (uglavnom žene), a djeci su ta mjesta zastrašujuća. Stari narod vjeruje da mirila posjećuju duše pokojnih i ovdje se odmaraju. Navela bih jednu uvjerljivu potvrdu takva vjerovanja, ispričanu iz prve ruke 1982. godine pri snimanju mirila poviše Kruškovca. Prošla putem što vodi uz mirila do mora, strara žena, baba Mara³⁰ i uz pozdrav zbunjeno pitala što mi to na mirilima radimo. "Nemojte ih dirati", kaže ona, "ovdje na tim mirilima duše naših mrtvih počivaju. Mi svaki puta kada prolazimo prekrižimo se i pomolimo. "Mrtvi moji dobar dan, sretno vaše počivanje, Bog vas pomilovao i sretni i blagoslovljeni bili i u miru počivali." Na našu nevjericu, da bi stvarno ovdje duše počivale, ona nekako tiše dodaje: "Rano izjutra, dok sunce još nije rosu popilo, ovdje duše naših sa dušama janjaca pasu. Da, ima, ima i janjac dušu, vidi tamo okolo pasu." Zamahnula ona rukom prostranstvom Velebita, oslanjajući se drugom rukom o štap. Prebacila je šarenu vunenu torbu na drugo rame da bi joj zamah bio širi, sveobuhvatniji, uvjerljiviji. Naborano joj lice poprими svečani izraz. Široka crna suknja vjorila joj na vjetru, a bijela kosa ispuzila iz tanke pletenice i kovitlala joj oko lica u dugim, ravnim pramenovima. I onda se okrenula i široka hoda gorštakinje nastavila put spram mora. Dolje ima umirućega muža i dvoje praunučadi, a gore u planini kokoši, svinju i svojih pet ovaca.

Ne znamo kakve bismo još poruke o vjerovanjima u davnini saznali kad bismo uspjeli odgonetnuti simbolične znakove ("šare"), ukomponirane u ornamentiku, uklesanu vrlo često u uzglavni kamen na mirilima. A. Glavičić i M. Trošelj nalaze neke podudarnosti s likovnom obradom na bosanskim stećcima,³¹ no svakako bi mirila i u ornamentu i u arhitektonskom smislu predstavljala posebnu, zaokruženu cjelinu naše kulturno-spomeničke baštine.

U zagonetnim simbolima³² ukomponiranim u rozetama, kružnicama ili razvedenim motivima križa, uvijek se javljaju mali križići, katkad asimetrično uklesani, ili pak primjetimo različit broj latica ili zraka u motivu rozete. I motiv križa prikazivan je vrlo često na različite načine, ili s uvijenim krakovima, ili

po pokojnim. Prethodni obred ekshumacije važniji je nego sam pogreb prilikom smrti; usp. i Loring M. DANFORTH, *The Death Rituals of Rural Greece*, Princeton, New Jersey, 1982, 19-57; Navedeni autori obrađivali su te obrede na tlu sjeverne Grčke.

³⁰ Katalinić Marija, pok. Paške, rođena u Starigradu 1908. godine

³¹ M. TROŠELJ, *Prilog istraživanju velebitskih mirila*, 70. Neke srodnosti M. Trošelj nalazi i u likovnim prikazima i ornamentima Ilira, uspoređujući materijal prema A. STIPČEVIĆ, *Kultni simboli kod Ilira*, Sarajevo, 1981.

³² M. TROŠELJ, *Ukrasi i simboli na velebitskim mirilima*, 117 i dalje; M. TROŠELJ, *Prilog proučavanju i zaštiti mirila na Velebitu*, 263, 264.

dijagonalno razvedenim vrškom krakova. Pojavljuje se na zaglavnici i linijom uklesan vrlo stiliziran ljudski lik, također u kombinaciji s križićima.

I pojedinačno počivalo,³³ koje također služi za polaganje mrtvaca radi počinka ili okupljanja, kao na primjer mirilo ili počivalo u Piskovitu brigu na Malome Rujnu, nosi likovni prikaz po čitavoj dužini kamenog bloka, u vidu križa s dijagonalno raščlanjenim krakovima. Ovakvi bi simboli prema nekim autorima koji su zalazili u pitanja interpretacije ukrasa na nekim kulturnim predmetima iz repertoara narodnog stvaralaštva kod stanovništva jugoistočne Srbije, Bosne i Makedonije,³⁴ mogli vući korijen još iz pretkršćanskih vjerovanja.

Motiv križa pojavljuje se u kršćanstvu u 4. stoljeću preuzet iz starije simbolike u raznih religija.³⁵ Na stećcima na primjer, križ nije ni kršćanski ni bogumlski simbol, nego je narodna, ideografska predodžba pokojnika.

Križ s kosim kracima³⁶ kao i trozub također bi bili ideogrami - uskrslí pokojnik - lik lebdećeg čovjeka uzdignutih ruku. Motivi rozeta, sunca, pentagrami, kombinirani s križevima česti su ukrasi na takozvanim "šaralicama" kalupima, odnosno žigovima za obredne hljebove kod jugoistočnih Slavena, osobito za područje Srbije i Makedonije. Motiv rozete simbol je smrti nazočan i na antičkim spomenicima, također i prikaz Mjeseca, dok solarni motivi ne bi imali mjesta na funerarnim spomenicima,³⁷ oni su znak života. Pentagram je čest motiv na stećcima i mirilima, kao zaštitni znak od uroka i zlih duhova.³⁸

Kombinacijom interpretacije pojedinih simbola možda bismo mogli dokučiti poruke "išarane" na uzglavnicima velebitskih mirila kojima je M.

³³ Najstarije počivalo koje je služilo pogrebnom običaju potvrđeno arhivskom građom datira prema Gavazziju iz g. 1186, iz okolice Trogira - prema *Codex diplomaticum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1901, 224, usp. M. GAVAZZI, *Totenraststeine*, 40. Najstarije mirilo s područja Velebita datira, prema M. Trošelj, iz 17. stoljeća, i to na području Starigrada. Međutim, anepigrafska mirila, obilježena tek simboličnim ukrasima, vjerojatno su mnogo starija, ali ih zasada u pomanjkanju podataka ne možemo vremenski opredjeliti.

³⁴ P. KOSTIĆ, *Zbirka šaralica za obredne hljebove u Etnografskom muzeju u Beogradu*, Glasnik Etnografskog muzeja, 30, Beograd, 1968, 91, 107-109; P. PETROVIĆ, *Narodni motiv uskršnja pokojnika u Hercegovini, Bosni i Srbiji*, Glasnik Etnografskog muzeja, 30, Beograd 1968, 88.

³⁵ P. PETROVIĆ, nav. dj., 83; P. KOSTIĆ, nav. dj., 109.

³⁶ M. TROŠELJ, *Ukrasi i simboli na velebitski mirilima*, 119; P. PETROVIĆ, nav. dj., 89; P. KOSTIĆ, nav. dj., 107, s obzirom na motive rozeta, Sunca, pentagrama u kombinaciji s križevima koji se javljaju na šaralicama, odnosno poskurnicima, što su služili za ukrašavanje pogača - obrednih hljebova za razne svečanosti, posebno u pogrebnim obredima.

³⁷ P. KOSTIĆ, nav. dj., 107.

³⁸ P. KOSTIĆ, nav. dj., 108.

Trošelj svojim sustavnim prikupljanjem već postavila temelj. Valjalo bi svakako prihvatiti značenje malih već spomenutih križića, koji su na nekim spomenicima nelogično umetnuti u kompoziciju ornamenata, i to u kombinaciji pravilnog i izduženog križića kao i kosog križa (X).³⁹ Prvi bi, prema istraživanjima P. Petrovića,⁴⁰ predstavljao znak za osobu muškoga spola, a kosi, odnosno dijagonalni (X) križ bio bi oznaka za žensku osobu. Možda ti mali križići predstavljaju potomke (ožalošćene) ili pak broj umrle djece pokojnika koji je na određenom mirilu počivao.

U svakom bi slučaju takva studija simbola na velebitskim mirilima dala vrijedan prilog znanosti, ali za analogiju ne bi mogli poslužiti epigrafski zapisi na mirilima novijeg datuma jer su to uglavnom podaci o imenu i prezimenu te godini smrti, i ništa više. Ono što se još htjelo zabilježiti, i ovdje je gdje je dodano ukrasnim motivom, vjerojatno već neprepoznatljiva sadržaja.

Uz pitanje podrijetla stanovništva Velebita⁴¹ koje je u toj planini živjelo još u nama bliska vremena, možemo na temelju vjerodostojnih podataka zaključiti da ovdje nije živio narod izvornog etničkog sustava od prethistorije do u naša vremena, što bi se podudaralo s idejom o ilirskom substratu s obzirom na relativno dosta zatvorenu geografsku cjelinu.⁴² Izmjenjivanje etničkog sastava velebitskog stanovništva potvrđuju prije svega toponimi slavenskog podrijetla s vrlo rijetkim tragovima starijih naziva, bilo ilirskog, bilo antičkog podrijetla. Običaji i vjerovanja su, međutim, ostali daleko dublje ukorijenjeni i bili su prenošeni u nove naraštaje prije svega rodbinskim vezama i onima koje je sa starosjediocima uspostavljalo transhumantno stanovništvo.

Vlasi kao nosioci transhumantnog stočarstva na Balkanu⁴³ ulaze već u ranom srednjem vijeku na naše tlo. Na Balkanu su zapravo poznati već u 6.

³⁹ M. TROŠELJ, *Ukrasi i simboli...*, 117. i dalje.

⁴⁰ P. PETROVIĆ, nav. dj., 88.

⁴¹ M. ZANINOVIĆ, *Stanovništvo velebitskog podgorja u antici*, Senjski zbornik, 10-11, Senj, 1977, 29-40; M. GLAVIČIĆ, *Željeznodobna i antička naselja podno Velebita*, 97-119. O pastirskom sloju stanovništva: V. BELAJ, *Auf den Spuren einer "liburnischen" Alpwirtschaft, tradition und Entfaltung*, Band 3, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Trautenfels, 1980; J. POLJAK, *Planinarski vodič*, 45 te 51-60; M. GUŠIĆ, *Wer sind die Morlaken im Adriatischen Raum*, Balcanica, 4, Beograd, 1973, 454; T. VINŠČAK, *Kuda idu "Horvatski nomadi"*, 79; T. VINŠČAK, *Transhumantni stočari između primorja i Velebita*, magistarski rad, Filozofski fakultet Zagreb, 1984.

⁴² O nazočnosti prethistorijskih plemena Ilira govore nam grobni tumuli koji po običaju prate važnije putove i planinske prijevoje; oni su najvjerodostojniji dokaz boravka čovjeka u planini, usp. Ante GLAVIČIĆ, *Nalazi kamenih gomila na Velebitu*, Senjski zbornik, 9, Senj, 1981-82, 3.

⁴³ D. ANTONIJEVIĆ, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, SANU, Balkanološki institut, Beograd, 1982, knj. 16, 34; M. GUŠIĆ, *Wer sind die Morlaken*, 454; M. MARKOVIĆ, *Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu*, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, 48, Zagreb

stoljeću n. e. Njihova nazočnost u Grčkoj i na ostalim planinskim prostorima Balkana vjerojatno je ostavljala tragova i u duhovnoj kulturi slavenskog življa te nije zanemariva pretpostavka da je nešto od te kulture nazočno i kod stanovništva Velebita.

Vlasi se negdje u 12. stoljeću raseljavaju iz Tesalije i u istočnu Srbiju, Makedoniju, Bosnu i Hrvatsku. Tu primaju katoličku vjeru i njezine svece, uz posebno štovanje Male Gospe (8. rujna) i blagdan sv. Ilije (20. srpnja). Ti su blagdani kod Vlaha osobito svečani na tlu Grčke, jer su bili vezani uz sezonska kretanja stočara.⁴⁴ O Vlasima i njihovim kretanjima znademo zapravo vrlo malo, jer su ih kao narod priznali tek Grci 1905. godine, a njihovi pisani dokumenti i povijest počinju se prikupljati tek u 13. stoljeću, zahvaljujući prvoj njihovoj školi, koja je osnovana u Monastiru kod Bitole.⁴⁵

Kod Vlaha poznat je jedan vrlo zanimljiv pogrebni običaj, koji možda ima nekih dodirnih točaka s obredima na našim mirilima. Riječ je o ekshumaciji pokojnih, koja uslijedi tri, pet ili sedam godina nakon ukopa. Isti je običaj i kod grčkog pastirskog plemena Sarakačana, koji se pokapaju gdje ih smrt zatekne.⁴⁶ Njihovi se grobovi često nalaze na vrhovima brda, ali nam nije poznato, je li to primarni ukop ili sekundarni, nakon ekshumacije. Vlasi taj sekundarni ukop izvrše kod crkve, odnosno u zajedničkoj grobnici kod crkve (kosturnici).

Ekshumacija kod Vlaha⁴⁷ možda je primarno nužni oblik pokopa pokojnog na dostojnome mjestu, na groblju, jer se prilikom smrti, koja ga je

1980, 121; M. MARKOVIĆ, *Stočarska kretanja na Dinarskim planinama*, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, 45, Zagreb, 1971, 523. M. SIVIGNON, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, Centre des sciences sociales d'Athènes, Athènes-Lyon. Prema Sivignonu sezonski transhumantni stočari poznati su već u 6. stoljeću (nav. dj., 29.). U području Velebita sezonsko je stočarenje transhumantnih stočara evidentno već u antičko doba prema sadržaju "Pisanog kamena" kod Begovače. O transhumantnom stočarstvu na Balkanu u brončano doba H. J. GREENFIELD, *The origins and Wool Production in the Old World*, Current Anthropology, 29, 1988, 28.

⁴⁴ M. SIVIGNON, *Les pasteurs du Pinde...*, 28.

⁴⁵ M. SIVIGNON, *Les pasteurs du Pinde...*, 29.

⁴⁶ D. ANTONIJEVIĆ, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, 133; A. J. B. WACE - M. C. THOMPSON, *The nomads of the Balcan*, New York, 1914, 128.

⁴⁷ D. ANTONIJEVIĆ, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, 135. Za područja sjeverne Grčke usp. LORING M. DANFORTH, *The Death Rituals of Ritual Greece*, Princeton, New Jersey, 1982; Alexiu MARGARET, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Cambridge University Press, 1974, 116-118, gdje obrađuje naricanje povodom smrti; O istom sadržaju Angela BOURKE, *The Irish Traditional Lament and the Grieving Process*, III Interdisciplinary Congress on Women, July, University of Dublin, Irland, 1978; W. A. DOUGLAS, *Death in murelaga, Fubetary Ritual in a Spanish Basque Village (Seattle)*, University of Washington Press, 1969; R. GARLAND, *The Greek Way of Death*, Ithaca, Cornell University Press, 1985; Posljednja tri autora preuzeta prema C. CHANG, *Pastoral Transhumance in the southern Balkans as a Social Ideology*, Report submitted to the American Anthropologist, August, 1992, još u rukopisu. O povijesnim izvorima

možda zatekla na putu sa stadima u udaljenoj zemlji, nije mogao pokopati na posvećenome mjestu, nego usput, gdje je umro. Da bi se u zgodno vrijeme nakon isteka određenoga roka takav grob mogao pronaći i prenijeti posmrtni ostaci na domaće tlo, morao se nekako obilježiti, vjerojatno nekim primitivnim spomenikom. Ekshumacija s istom svrhom poznata je već kod Homera,⁴⁸ gdje se kosti junaka prenose u domovinu, s ratnog polja gdje je poginuo. Običaj ekshumacije, koja se još danas u Grčkoj obavlja iz posve tradicionalnih pobuda, objavila je Nadia Seremetakis u potresnom prikazu tog običaja povodom smrti mlade, suvremene djevojke iz područja Mani.⁴⁹ Mada je ta autorica emocionalno vezana uz taj događaj iz krugova njezine rodbine, pristupila je opisu obreda s kritičkim znanstvenim stavom. Saznajemo da su posmrtni ostaci te djevojke nakon dvije godine (?) ponovno otkopani, ovaj put su to učinile žene iz kruga najbliže obitelji, uz oplakivanje - naricanje - *miraloj*⁵⁰ (*Mira* - *moira* - *sudbina*). Nakon pranja vinom (vjerojatno ritualnog) lubanja djevojke položena je majci u krilo i majka tu lubanju ljubi. Uz sav taj obred kojemu pribivaju uglavnom žene, prethodi i slijedi noćno bdjenje (*klama*) uz prepričavanje djevojčina života, i majčine ljubavi, sve isprepletено naricanjem. Nakon tog obreda kosti se sada pokapaju u zajedničku grobnicu (*kimitiri* ili *kimisi*)⁵¹ na crkvenom groblju. Tim ukopom u zajedničku grobnicu simbolično je prikazana depersonalizacija pokojnoga, a u bivši grob ponovno se može pokopati nekoga od rodbine. Znači da pravi grob, koji je služio individualnom ukopu na par godina, više ne postoji niti postoji posjećivanje toga groba. Na blagdan Svih svetih održi se ceremonija na kolektivnoj grobnici - kosturnici. Tom prilikom poslužuju se ista jela kao pri ekshumaciji, na samome groblju.⁵²

te ekshumaciji na tlu sjeverne Grčke A. J. B. WACE - M. C. THOMPSON, *The Nomads of the Balcan*, 128, 265-269.

⁴⁸ Aleksandra FABER, *Prilog poznavanju arhitekture, tunela na Balkanu*, Centar za balkanološka ispitivanja, 11 (*Duhovna kultura Ilira*), Sarajevo, 1984, 177, bilj. 34; HOMER, *Ilijada*, I/76, M. ANDRONIKOS, *Totenkult*, *Archaeologia Homerica*, Band III, Kap. W. Göttingen 1968, W134; "Ostaše mrtvi pod Trojom, daleko od očinske zemlje" (HOMER, *Ilijada*, I/76). Tek nakon 464. Atenjani odnose kosti mrtvih u domovinu, usp. M. ANDRONIKOS, nav. dj., W 134. O ponovnom pokopu Polidora, Trojanca, koji je bio prvotno pokopan na obali Trakije, usp. VERGILIJE, *Eneida*, III/62-63.

⁴⁹ N. SEREMETAKIS, *The Last Word*, 91 i dalje

⁵⁰ N. SEREMETAKIS, *The Last Word*, 126 (Klama-the woman's mourning ceremony). Naricanje-miraloja kod stanovništva na zapadnom Balkanu, usp. D. ANTONIJEVIĆ, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, 130; L. M. DANFORTH, *The Death Rituals of Rural Greece*, Princeton, New Jersey, 1982, o ekshumaciji, pranju gostiju vinom, ljubljenju lubanje pokojnika, L. M. DANFORTH, 19, 20, 21. Noćno bdjenje, N. SEREMETAKIS, 91, 110.

⁵¹ LORING M. DANFORTH, nav. dj., 57.

⁵² LORING M. DANFORTH, nav. dj., 46 i 127.

Loring M. Danforth istraživao je i pratio iste pogrebne običaje u naselja Potamia, 25 milja jugozapadno od gore Olimp u Sjevernoj Tesaliji. I tu se ekshumacija izvršila pod sličnim uvjetima kao u pokrajini Mani. Lamentacija (*miraloyia*), naricanje (engl. *mournin*) sastavni su dio pogrebnog običaja, koji dovrši svećenik crkvenim obredom. *Miraloja* (plural od *miraloi*⁵³ - *mira* - sudbina), kob, smrt a i dionica, i *logos* (riječ, pjesma) daje složenicu *miroloyia* a i *miraloy*, što znači pjesma o sudbini - (engl. *song to fate*, koju Danforth izjednačuje s klasičnom *nekratika traghoudhia*).

U terminologiji s područja sjeverne Grčke *miraloi* se podrazumijeva pod pojmom naricanje, koje obavljaju profesionalne naricaljke ili žene iz daljnjeg kruga obitelji. Naricanje je glavni dio pogrebnog obreda. Profesionalne naricaljke poznate su na cijelom grčkom tlu, a poznata je i njihova uloga u arhaiskoj Grčkoj.⁵⁴

Nemamo uporišta za pretpostavke o tradiciji ekshumacije na tlu Velebita, gdje se javljaju mirila kao spomenik, ali odnosi kakvi se zadržavaju na našim mirilima i nakon pokojnikova pokopa na groblju, upućuju na mogućnost ekshumacije i na našem tlu, mada u davno prošla vremena. Na takvu tradiciju upućivali bi običaji molitve i pozdrava duša pri prolazu pokraj mirila, nadalje je nazočno darivanje hrane i paljenje svijeća "pokojnim dušama", dok se sa svim tim počastima stvarni grob na groblju ne ističe, osim na Dušni dan odnosno, na Sve svete, kada je nazočan kolektivni ceremonijal, kao i na drugim grobljima u Hrvatskoj.

Arheološka istraživanja, provedena s puno pomnje mogla bi potvrditi je li na mirilima u Velebitu ikada netko bio sahranjen na tri, pet ili sedam godina pa onda ekshumiran. U tom bi naime slučaju arheološki nalazi bili vrlo oskudni ili bi se privremeni ukop od par godina mogao dokazati tek uz analizu humusnog sloja.

Spomenuli bismo još jednu pojedinost iz pogrebnog rituala u planinskim predjelima u Grčkoj, uz već spomenuti obred ekshumacije. To je pojam puta,⁵⁵ putovanja, koji je vezan uz ekshumaciju. Je li naglašavanje tog putovanja vezano uz transhumantna kretanja pastirskog stanovništva,⁵⁶ ili on označava posljednje putovanje iz individualnog groba do zajedničke kosturnice, gdje kosti

⁵³ LORING M. DANFORTH, nav. dj., 45-71.

⁵⁴ N. SEREMETAKIS, *The Last Word*, 124, 125.

⁵⁵ Put u svijet, napuštanje domovine u potrazi za kruhom povezuje se s ritualom pokapanja - Xenithia, usp. N. SEREMETAKIS, nav. dj., 45. Ekshumacija i obred pokapanja vrši se 3, 5. ili 7. godinu nakon smrti, SEREMETAKIS, 97.

⁵⁶ M. MARKOVIĆ, *Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu*, 121.

nađu posljednje počivalište, konačno smirenje? Obred polaganja mrtvaca na mirila svojstven je pak planinskim stočarima, koji provedu veći dio godine daleko od svog kulnog i kulturnog središta (sela i crkve) bez obzira na to radi li se o tlu Balkana, Alpama ili čak nordijskim zemljama.⁵⁷ Taj pogrebni obred je na neki način proizašao i iz potrebe radi velikih udaljenosti, a scenarij tog obreda bio je prilagođen vjerovanjima i tradiciji planinskih naroda, a i nomadskih plemena, koja su svoju egzistenciju nalazila u stočarskoj privredi.

DAS LEBEN DER HIRTEN VOM VELEBIT GEBIERGE UND IHRE BEZIEHUNGEN ZUM TOD

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das geschlossene Gebiet des Velebit Gebirges, das sich längst der nordöstlichen Küste der Adria erstreckt, wurde in der Vorgeschichte von den illyrischen Stämmen der Liburner bewohnt. Sie trieben Seehandel, eigentlich Piraterie, die den griechischen und römischen Handelsschiffen als eine ständige Gefahr im Wege stand.

Ein Teil der Bewohner lebte aber von der Schafzucht, die sich nebst der Waldarbeit bis auf den letzten Weltkrieg, als einzige Überlebensemöglichkeit, erhalten hat.

Hirtenfamilien, die über den Winter an der Küste lebten, zogen im Frühjahr mit den Herden ins Velebit Gebirge, wo es über heißen Sommer reichliche Weide gab. Die Abhängigkeit von der Natur und den Wetterumständen beeinflusste auch die Bildung der Sitten und Gebräuche, und gab auch dem überwiegend katholischen Glaubensbekenntnis der Bevölkerung einen eigenen Rahmen.

Auf Grunde der bisher durchgeführten Forschungen über ein merkwürdiges Denkmal im Velebit, die sogenannten *Mirila*, die von M. Gavazzi, I. Krajač, A. Glavičić und M. Trošelj unternommen wurden, hat der Autor versucht, das genannte Denkmal, das als eine Ruhestätte der Verstorbenen diente, die vom Hochland des Velebit Gebirges zur Pfarrkirche an der Küste getragen wurden, mit den kulturellen Einflüssen der wandernden Hirtenstämme der Walachen (Vlasi) in Zusammenhang zu bringen.

Im Gebirge von Nordgriechenland, wo sich einige Stämme der Walachen niedergelassen haben, verfolgen wie einige, für unsere Forschungen sehr interessante Gebräuche, die bei der Beerdigung der Verstorbenen stattfinden. Es handelt sich um eine seltsame Sitte der Exhumation der Überreste der Leiche, die nach drei, fünf oder sieben Jahren stattfindet. Bei dieser Zeremonie, wo im allgemeinen nur Frauen mitmachen, die mit Jammerlieder (*miraloja*) die Tat begleiten, werden die ausgegrabenen Knochen des Verstorbenen im Wein gewaschen, in ein sauberes Tuch eingewickelt und in der Totenkammer am Friedhof aufbewahrt. Mit dieser Tat ist der Verstorbene in Ruhe. Nun wird die ganze Familie und Bekannte zu einem Mahl am Friedhof eingeladen, wo auch der Verstorbene sein Teil bekommt.

Das Jammerlied (*miraloja*, kroatisch *naricanje*) begleitet auch die Sitte der Begräbnisse im Hirtenland von Velebit. Da wird, wie schon erwähnt, der Tote an die Küste zur Pfarrkirche gebracht, doch wird ein Teil der Bestattung unterwegs erledigt. An der Stelle der *Mirila* die Gruppen aus Steinplatten gebauten Gräbern ähnlich sind, wird der Tote niedergelegt,

⁵⁷ M. GAVAZZI, *Totenrastesteine*, 57.

Napomena autora: Drugi dio ovoga rada rezultat je mog boravka na Sweet Briar koledžu u Virginiji te u Smithsonian biblioteci u Washingtonu, što mi je bilo omogućeno razmjenom stručnjaka preko našeg Ministarstva znanosti, 1992. godine.

Obiteljska mirila stanovnika sela Ljubča iznad Kruševica. Snimio S. Božićević 1978.

möglicherweise dicht neben der Stätte, wo einer seiner Ahnen lag. Da baut man um den Kopf und bei den Füßen eine Steinplatte, später wurde die Fläche, wo der Verstorbene lag, mit Steinplatten belegt. An dieser bezeichneten Stelle rastet später seine Seele, die da oben, im Gebirge bleibt und "weidet zusammen mit den Seelen der Schafe".

An den selben Rastplatz wird dem Leichenzug ein Mahl angeboten und nun wird, unter Jammergesang, die Leiche zum Friedhof gebracht. Da wird der Verstorbene beerdigt, aber nur auf solange, bis jemand von der Familie das einzige Familiengrab wieder braucht. Vor der neuen Beerdigung werden die Knochen des vorigen ausgegraben, und in der Totenkammer oder in der gemeinsamen Gruft aufbewahrt. Die Stelle, wo man beim Abstieg vom Berge mit dem Toten gerastet hat, ist eine geweihte Stätte, der Ruheplatz der Seelen, wo man bei verschiedenen Feiern Geben bringt, zündet Kerzen und betet. Auch beim Vorübergehen kreuzt man sich und begrüßt die Seelen. Der Grab am Friedhof wird nur als eine einstweilige Benutzung betrachtet.

Die Denkmäler der *Mirila* (Totenraststeine, Pierres des morts, Iychgirmi), oder wie sie schon in verschiedenen Berggegenden Europas benannt werden, sowie die Sitte der Bestattung der Mitglieder der Hirtenfamilien im Velebit Gebirge, weist hin auf kulturelle Einflüsse der Walachen Stämme, die uns Fragmente eines sehr alten, noch von der homerischen Zeit bekannten Totenkultes, überliefern. Vielleicht sind einige dieser Überlieferungen in der Dekoration zu enträtseln, die sich in verschiedener Form als Motiv des Kreuzes, Rosetten mit Einteilungen oder sogar anthropomorphen Formen auf dem Denkmal von *Mirilo* darstellen.